

GIERZWALUWEN VAN AMSTERDAM IN GEVAAR .

INLEIDING .

Tot de weinige vogelsoorten die we in grote getale kunnen aantreffen in het hart van grote steden behoort de Gierzwaluw. De Gierzwaluw is zelfs de enige vogelsoort, die -althans in Amsterdam- voorkeur lijkt te hebben voor oude stadswijken en die daarbuiten zelden broedend wordt aangetroffen.

Wat hebben oude wijken te bieden dat Gierzwaluwen aantrekt?

Om een antwoord op deze vraag te krijgen, werd in de zomer van 1973 in een gedeelte van Amsterdam een inventaris opgemaakt van broedgevallen (1). Uit deze inventarisatie kwamen duidelijke contrasten naar voren tussen verschillende stadsgedeelten. Deze verschillen bleken samen te hangen met de constructie van de daken. In verband hiermee zijn sterke aanwijzingen gevonden dat de Amsterdamse populatie Gierzwaluwen ernstig wordt bedreigd.

WAT ZIJN GIERZWALUWEN ?

Gierzwaluwen verschillen van de meeste andere vogels, inclusief de echte zwaluwen, waaraan zij niet verwant zijn, doordat zij nauwelijks kunnen lopen. Hun poten zijn kort en zwak en de vogels kunnen er alleen mee hangen aan steile wanden (2).

Gierzwaluwen brengen dan ook het grootste deel van hun leven in de lucht door, waar ze zelfs 's nachts tijdens de slaap kunnen blijven (3). Oorspronkelijk broedden Gierzwaluwen in spleten in rotsen, later hebben zij zich met de stedelijke cultuur over heel Europa verspreid. Voor het broeden zijn ze aangewezen op bestaande holtes. Ze kunnen niet, zoals Huiszwaluw en Boerenzwaluw, hun eigen nestholte maken.

OM WELKE AANTALLEN GAAT HET ?

Op basis van de tellingen kan het aantal broedgevallen van de Gierzwaluw in Amsterdam-Zuid worden geschat op 500 - 2500. Voor heel Amsterdam bedraagt het aantal naar schatting 1500 - 7500. Dit komt grofweg overeen met een totale populatie van 5000 - 25000 exemplaren (niet-broedende individuen meegerekend - zie noot 1)

Amsterdam telt daarmee waarschijnlijk één van de grootste populaties Gierzwaluwen van Nederland (4).

WELKE BUURTEN ?

De eigenlijke telling werd beperkt tot Amsterdam-Zuid. Toen alle met zekerheid gekonstateerde broedgevallen in kaart waren gebracht, kwam het volgende beeld naar voren:

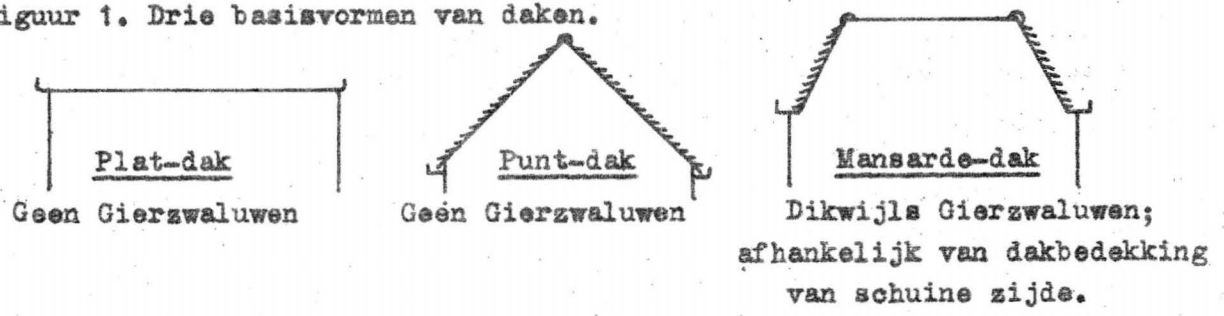
	<u>Rijk aan Gierzwaluwen:</u>	<u>Arm aan Gierzwaluwen:</u>
Met zekerheid vastgesteld:	Pijp Concertgebouwuurt Schinkelbuurt	Stadionbuurt Apollobuurt Rivierenbuurt
Verwacht op basis van de dak-konstruktie:	Binnenstad Oosterparkbuurt Dapperbuurt Oud-West	Nieuw-West Buitenveldert Bijlmer Noord

Grofweg kan worden gesteld dat Gierzwaluwen nauwelijks broeden in bebouwing van na 1920.

WELKE DAK-TYPEN ?

Al naar gelang de vorm kunnen we drie veel voorkomende typen dak onderscheiden: Platte-Daken, Punt-Daken en Mansarde-Daken (fig. 1).

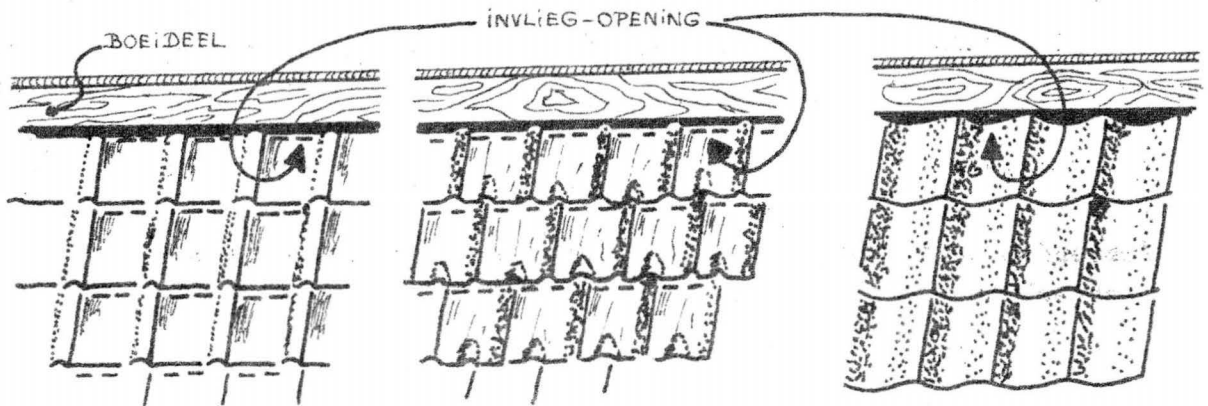
Figuur 1. Drie basisvormen van daken.

Veruit de meeste broedgevallen van Gierzwaluwen werden aangetroffen in het mansarde-type. Maar niet alle daken van dit type kunnen Gierzwaluwen huisvesten, want ook de dak-bedekking van de schuine zijde (het dek-schild) is van belang.

In meer dan 90 % van de gevallen was de bedekking als geschetst in figuur 2.

Figuur 2. Daken waarin dikwijls Gierzwaluwen broeden.

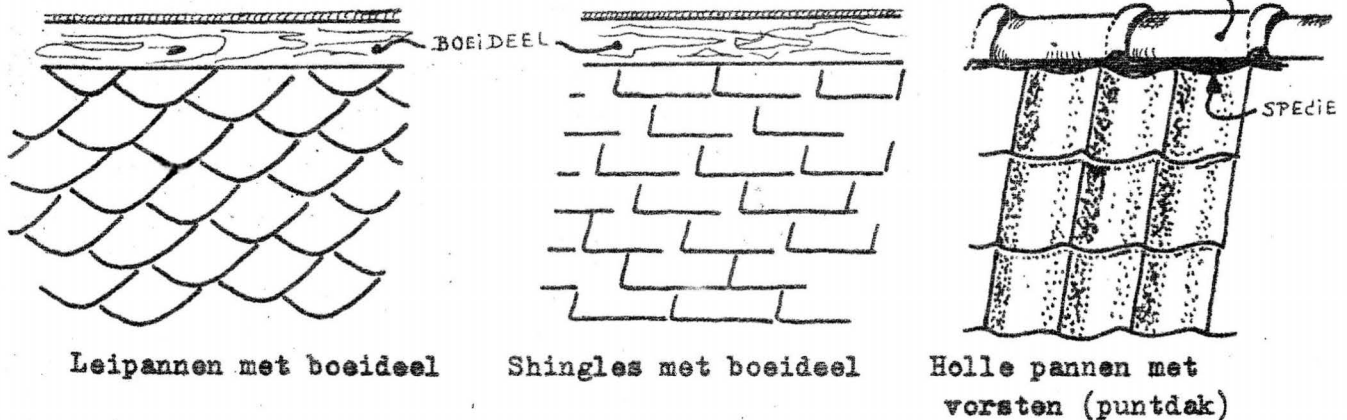

Tuile du Nord pannen met boeideel Tuile du Nord (kruispan-variant) met boeideel Holle pannen met boeideel

Gierzwaluwen ontbreken als de opening in de nok is opgevuld (bijv. met specie) of afgedekt (bijv. met lood; zie fig. 4b).

Evenmin vinden we broedgevallen in dak-typen als afgebeeld in fig. 3:

Figuur 3. Daken waarin geen Gierzwaluwen broeden.

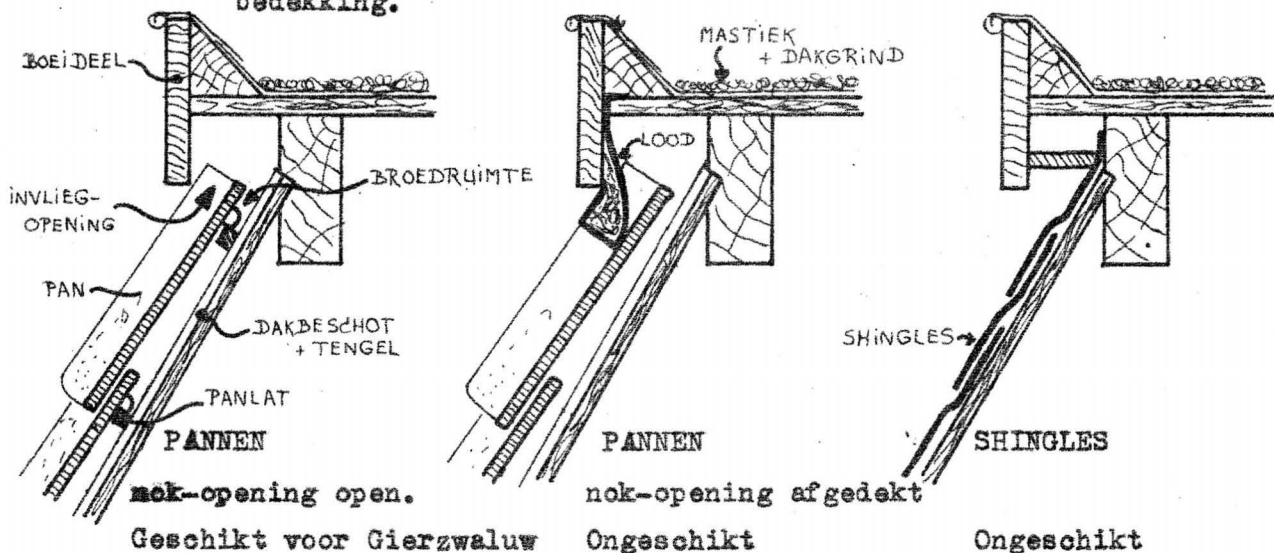
De verklaring voor dit verschijnsel is, dat de Gierzwaluwen een opening in de nok nodig hebben (om in te vliegen), alsmede een ruimte achter de pannen (om het nest in te bouwen).

Een dergelijke ruimte ontbreekt bij de leipannen en bij de zogenaamde shingles - imitatie-leien van rubberoid (fig. 3), die in tegenstelling tot de holle en Tuile du Nord pannen rechtstreeks op het dakbeschoot worden bevestigd, dus zonder panlatten. Figuur 4 laat duidelijk zien, hoe essentieel de panlatten en de nok-opening zijn voor de Gierzwaluw. (5)

We kunnen samenvattend konkluderen dat een geschikte broedplaats voor Gierzwaluwen moet voldoen aan de volgende eisen:

1. Er moet een overhangende lat (boeideel) in de nok aanwezig zijn,
2. Tussen boeideel en pannen moet een gleuf aanwezig zijn (voor het invliegen),
3. Tussen dakpannen en dakbeschoot moet een ruimte aanwezig zijn (voor het broeden).

Figuur 4. Dwarsdoorsnede van 3 mansarde-daken met verschillende dakbedekking.

Slechts een klein deel van de broedgevallen (minder dan 8 %) werd aangetroffen in andere situaties, zoals in muurspleten, onder dakramen, etc.

We zullen nu zien welke betekenis deze resultaten hebben voor het behoud van de Gierzwaluwen in Amsterdam.

BEDREIGINGEN.

In het kader van de stadssanering en -renovatie worden momenteel in Amsterdam allerlei maatregelen uitgevoerd die de broedgelegenheid voor Gierzwaluwen aantasten. Deze ontwikkeling is des te ernstiger omdat juist de sanerings- en renovatiewijken zo rijk zijn aan Gierzwaluwen.

In de eerste plaats worden op allerlei plaatsen huizen afgebroken waarin Gierzwaluwen kunnen broeden.

In de tweede plaats worden bij veel oude daken de kieren tussen de dakpannen aangesmeerd met specie. Gebeurt dit ook aan de bovenkant van het dak, tussen boeideel en pannen, dan kunnen er geen Gierzwaluwen meer binnenvliegen. Ook wordt de opening aan de nok dikwijls afgesloten met lood of zink, met hetzelfde trieste gevolg.

Tenslotte, en dat lijkt momenteel de ergste bedreiging, wordt bij tal van huizen de oude bedekking van dakpannen vervangen door teervilt, zink of shingles (dit laatste het vaakst).

Zoals in de vorige paragraaf werd gedemonstreerd, betekent dit onherroepelijk het einde van de broedgelegenheid voor Gierzwaluwen.

Gaan bovengenoemde processen in het huidige tempo door, dan zal binnen enkele jaren een merkbare afname van het aantal Gierzwaluwen optreden (6).-

WAT MOET GEBEUREN ?

Nu de renovatie van de stad terecht meer aandacht krijgt, moet alles worden gedaan om te voorkomen dat de Gierzwaluwen onnodig het slachtoffer gaan worden. Voor het behoud van deze vogelsoort in Amsterdam is een wijziging nodig van de gemeentelijke bouwverordening.

Artikel 194 van deze verordening, handelend over de veiligheid van dakbedekking, zou als volgt kunnen worden aangepast aan de eisen van het faunabeheer:

- a. Een verplichting om bij mansarde-daken voorzien van boeideel en pannenbedekking, in geval van renovatie opnieuw pannen (7) aan te brengen en geen leien of shingles,
- b. Een verbod om bij genoemd dak-type de opening tussen boeideel en pannen af te sluiten of op te vullen. (8)

Ook bij nieuwbouw, zowel in renovatiebuurten als in nieuwe wijken, zou moeten worden gestreefd naar het scheppen van broedgelegenheid voor Gierzwaluwen. De Gemeente zou moeten nagaan of toepassing van mansardekappen bij nieuwbouw mogelijk is zonder extra kosten (9).

VOOR EN TEGEN.

De wijziging in de bouwverordening, die in dit rapport wordt voorgesteld komt in hoofdzaak neer op de bevordering van het gebruik van dakpannen in plaats van shingles bij mansarde-daken.

Welke consequenties zijn hieraan verbonden?

De loonkosten bij de konstruktie zijn hoger bij pannen dan bij shingles, maar daar staan belangrijke voordelen tegenover:

1. Dakpannen hebben een vrijwel onbepaalde levensduur, terwijl shingles al na 20 - 25 jaar aan vervanging toe zijn (10).
2. Teerhoudende shingles dragen, als ze zijn afgedakt, bij aan de verontreiniging van het milieu. Toepassing van pannen past beter in het tegenwoordige streven naar gebruik van schonere en duurzamer goederen (11).
3. Bedekking met pannen geeft, door de aanwezigheid van een luchtlaag, veel betere warmte-isolatie dan bedekking met shingles (12). Zowel 's zomers bij felle zon, als 's winters bij vorst, betekent dit een belangrijk voordeel voor bewoners van de bovenste verdieping. Ook uit een oogpunt van energiebeleid is isolatie belangrijk.
4. Shingles zijn brandbaar, in tegenstelling tot pannen (12).
5. Voor de werkgelegenheid in Nederland (dakbedekkers, pannenindustrie) is toepassing van pannen gunstiger. Shingles worden geïmporteerd uit het buitenland.

Bescherming tegen regen en wind geven pannen en shingles in gelijke mate (12).

We kunnen dus konkluderen dat gebruik van dakpannen in plaats van shingles niet alleen zinvol is in het kader van de vogelbescherming, maar dat er ook voordelen aan zijn verbonden op het gebied van milieuhygiëne, wooncomfort, brandveiligheid en werkgelegenheid (13).

BETEKENIS

Het behoud van de broedgelegenheid is natuurlijk in de eerste plaats noodzakelijk voor de Gierzwaluwen zelf. Deze soort is in zijn verspreiding grotendeels aangewezen op huizen in steden (2) en vindt dus weinig baat bij de 'normale' vorm van natuurbescherming (behoud van natuurgebieden). Ook voor de zeldzame Boomvalken die nog bij Amsterdam broeden, zijn de maatregelen van betekenis, omdat Gierzwaluwen een belangrijke prooi kunnen vormen van deze valk (14).

Voor de bevolking van Amsterdam hebben Gierzwaluwen een onschatbare waarde, niet alleen omdat ze veel insecten wegvangen, maar vooral omdat ze tot het laatste beetje natuur behoren waarmee stadsbewoners regelmatig in aanraking komen. Iedere Amsterdammer kent de sierlijke vlucht en het karakteristieke gierende geluid van de Gierzwaluw. Tot in het hart van de binnenstad vormen ze elk jaar, omstreeks de eerste mei, het symbool van de naderende zomer.

Een buurt als de Pijp is uiterst karig bedeeld met bomen en parken. Er broeden dan ook veel minder vogels dan in andere wijken. Maar Gier-

awaluwen zijn er volop, dankzij het daktype dat hier domineert. Misschien zijn Gierzwaluwen het enige 'goed' waarmee de Pijp rijker is bedeeld dan andere buurten.

Er zit nog een verrassend aspekt aan het Gierzwaluwen-probleem. Deze vogels verblijven slechts 4 maanden per jaar in Nederland. Het grootste deel van hun leven brengen ze door in Afrika (15), waar ze hun bijdrage leveren aan de bestrijding van insekten (16). Aantasting van de populatie Gierzwaluwen doet dan ook tevens afbreuk aan de fauna van ontwikkelingslanden (net zoals aantasting van de Waddenzee een aanslag betekent op de fauna van de Skandinavische en Russische toendra). Men kan 5.000 - 25.000 Gierzwaluwen in dit verband niet verwaarlozen. Trouwens, met welk recht kunnen we Belgen en Italianen veroordelen, vanwege hun vogelvangst als we onze eigen broedvogels het voortbestaan onmogelijk maken?

SLOT .

Met nadruk wijzen we erop dat als de in dit rapport voorgestelde maatregelen achterwege blijven, de populatie Gierzwaluwen in Amsterdam een geleidelijke, maar katastrofale daling te zien zal geven van meer dan 90%. Er zal dan in de hele stad een situatie ontstaan als in de meeste nieuwe wijken, waar vrijwel geen enkele Gierzwaluw broedt.

W. van der Weijden.

NOTEN:

- 1) In het eigenlijke telgebied (tussen Westlandgracht, Overtoom, Stadhouderskade, Amstel, Kennedylaan en Stadionkade) werden 77 broedplaatsen vastgesteld met tenminste 122 nesten. Korrektie voor de waarnemingsintensiteit (trekkans) levert voor dit gebied een totaal op van 500 - 1500 broedgevallen.
De tellingen werden 's avonds uitgevoerd in de periode van half juni tot half juli. Een broedgeval werd alleen dan aangenomen als werd vastgesteld dat een Gierzwaluw een dak in- of uitvlog. Vlogen twee exemplaren na elkaar op dezelfde plaats naar binnen, dan werd slechts 1 broedgeval aangenomen, omdat bij Gierzwaluwen beide leden van het broedpaar de nacht op het nest plegen door te brengen. Zie: E. Weitnauer - "Am Neste des Mauerseglers, Apus a. apus (L.)"; Ornith. Beob. 44, Beiheft (1947). De kans dat geen nest aanwezig is op de plaats waar een Gierzwaluw naar binnen vliegt, lijkt gering omdat de eerstejaarsvogels (die niet broeden) de nacht doorgaans in de lucht doorbrengen. In dezelfde richting wijst het feit, dat een broedpaar wanneer de jongen zijn uitgevlogen, meestal niet op het nest terugkeert (Weitnauer).
De gevolgde inventarisatie-methode wordt aanbevolen in de recente "Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland", Wet. Med. K.N.N.V. nr. 96 (1973).
- 2) H.F. Witherby e.a., "The handbook of British Birds", vol. II, London (1952).
- 3) G. Guérin, "La vitesse de vol des oiseaux et l'aviation", Revue française d'Ornithologie 168: 74 (1923), vermeldt nachtwaarnemingen vanuit een vliegtuig. Na de oorlog zijn deze bevestigd door radaronderzoek. Zie: E. Weitnauer "Zur Frage des Nüchtigens beim Mauersegler, 5. Beitrag", Orn. Beob. 53: 74-79 (1956).
- 4) Ter vergelijking: voor de stad Utrecht wordt het aantal broedparen geschat op 400 - 1000 en voor de stad Hilversum op ca. 500. Zie respectievelijk: Avifauna van Midden-Nederland, Stichting voor Vogelstudie en Vogelbescherming, Utrecht, 1972 en Avifauna van Hilversum, uitgave van Vogelwerkgroep 't Gooi e.o. (1970).
Voor heel Midden-Nederland (ruim 2000 km²) luidt de schatting 5400 tot 7000 broedparen.
- 5) Merkwaardig is dat deze holttes slechts zelden in gebruik worden genomen door Spreeuwen en Huismussen. Deze "gewone" stadsvogels hebben waarschijnlijk onvoldoende houvast op de steile daken. Het zijn ook minder behendige vliegers dan Gierzwaluwen.
- 6) Omdat kwantitatieve gegevens uit het verleden ontbreken, valt niet te zeggen of de hoeveelheid geschikt dak nu reeds een beperkende factor vormt voor de Gierzwaluwen-populatie in Amsterdam. Van belang is ook, dat ervaringen opgedaan met het laten broeden van Gierzwaluwen in nestkasten niet onverdeeld gunstig zijn. Het Vogeljaar 21: 481 - 482 (1973).
- 7) Bij steile daken zouden Tuile du Nord of kruispannen kunnen worden voorgeschreven, die beter dan holle pannen zijn bestand tegen storm.

- 8) De specie die wordt gebruikt om de kieren tussen de dakpannen op te vullen, betekent trouwens een ongewenste extra gewichtsbelasting voor het dak. Meer ingrijpende maatregelen verdienen bij dergelijke daken de voorkeur.
- 9) Het antwoord op deze vraag is niet eenvoudig. Een wijd verspreid misverstand wil, dat platte daken goedkoper zouden zijn dan hellende daken. In werkelijkheid geldt eerder het omgekeerde, althans wanneer we rekenen per m² woonoppervlak, niet per huis. Zie "Kosten van pannendaken" (2de druk, 1966) door de Stichting Ratiobouw. Dit rapport spreekt zich niet uit over mansarde-daken.
- 10) "Kosten van pannendaken", pag. 4.
- 11) Zie bijvoorbeeld het rapport "Werk voor de Toekomst" (1973) door de Werkgroep Toekomst.
- 12) Informatie verstrekt door ambtenaren Bouw- en Woningtoezicht.
- 13) Over de esthetische kant van de zaak kan men verschillend denken. Wel is duidelijk dat dakpannen historisch beter passen in het stadsgezicht van de negentiende-eeuwse wijken dan de moderne, uit Amerika geïmporteerde shingles.
- 14) Boomvalken specialiseren zich plaatselijk (mogelijk ook bij Amsterdam) op vangst van Gierzwaluwen. Zie: U.N.Glutz von Blotzheim e.a. "Handbuch der Vögel Mitteleuropas", Band IV, Frankfurt (1971).
- 15) Het Vogeltrekstation in Arnhem deelt mee dat uit Afrika ten zuiden van de Sahara momenteel nog slechts drie terugmeldingen van in Nederland geringde Gierzwaluwen beschikbaar zijn, alle uit Centraal en Zuidelijk Afrika. Het overwinteringsgebied van de nederlandse Gierzwaluwen kan dus nog niet nauwkeurig worden aangegeven.
- 16) In Afrika jagen Gierzwaluwen vaak in grote aantallen achter zwermen termieten aan. Zie: R.E.Moreau "The Palearctic-African Bird migration systems". London & New York (1972).